

Marija Vlašič
Tradice purizmu v chorvatské jazykovědě
Disertační práce
Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav slavistických a východoevropských studií
Praha 2010

Stanovisko školitele

Není lepšího vystižení obsahu hodnocené práce než je úvod k práci samotné její autorky. M. Vlašič po přijetí do doktorandského studia byla rozhodnuta porovnat purismus dvou období samostatné státní existence Chorvatska ve 20. století – krátkou epizodu válečnou („ty čtyři roky“) a stav po rozpadu Jugoslávie. Její postoje tehdy nebyly zdaleka prosty jednostranného pohledu tak typického pro chorvatskou jazykovědu 90. let. Čekala ji obtížná etapa především teoretického vyprávění, objektivizace poznání a formování vlastních vyvážených stanovisek.

Výsledný tvar práce dokládá, jak dlouhou cestu od té doby ušla ve svém růstu odborném i lidském. M. Vlašič za osm let svého studia (a ne že by to studium prolínalo souvisle všemi těmito roky) nabyla cenných a četných zkušeností jako lektorka chorvatštiny na naší fakultě, jako spoluautorka chorvatské konverzace i jako spoluautorka budoucího Chorvatsko – českého slovníku (omezují se na klíčové aktivity), na němž pracuje s Karlem Jiráskem ve Slovanském ústavu Akademie věd ČR. Nepustila se do „nového“ hodnocení co kdo v chorvatské jazykovědě kdy navrhoval, aby chorvatština byla „čistší a chorvatštější“. Nezařadila se po bok zastánců purismu, nýbrž se pokusila odhalit jeho příčiny, pochopit jeho podstatu, zjistit jeho sílu a důsledky a – padni komu padni – zhodnotit současné jazykovědce, instituce, literaturu nemilosrdným pohledem uživatele, který chápe jazyk jako hodnotu nejen národní, ale především lidskou, humánní. Postavila se cele na stranu jazyka, který miluje a který dozajista nemá zapotřebí „opičí“ puristické povrchní a deklaratorní pseudopéče, tohoto „věrného přítele“ vývoje chorvatského jazyka, stačí, aby se pozorovatel – lingvista pronikl hlubokou empatií k jazyku jako k nástroji vyjádření integrity a identity individuální i kolektivní nejnaternějšímu a reflektoval praktické potřeby jazyka a jazykového společenství. Příliš hluboko se pod kůži vryl postoj člověka, který s jazykem pracuje s úctou a s pokorou, který je povolán k tomu, aby jeho hodnoty zprostředkoval, nikoli znásilňoval a deformoval.

Vznikl text mající povahu břitké eseje psané lehkým perem, avšak dobře ukotvené v dosavadní literatuře (více než 230 citovaných položek) a opřené o klíčové metajazykové dokumenty soustavně představené ve 12 přílohách (užitečných zejména pro nechorvatského

čtenáře textu). Má pasáže ryze popisné, ty třeba v textu nakonec vůbec nemusely být, ale ukazují na soustavnost, s níž ke studiu odborné literatury a analýzy problému přistupovala a ukazují, kudy se dostala na svou pozici pronikavého a nesmlouvavého kritika. Na některé pasáže si sama autorka stěžovala – snaha neošidit tradici, tu věčnou průvodkyni chorvatských jazykovědců – diachroniků a teoretiků spisovného / standardního jazyka (SJ) ji přivedla k dějům od poloviny 18. století, k pracnému heuristickému popisu vývoje v 19. století až do 90. let 20. století reflektovanému v bohaté odborné literatuře, ačkoli ji rozum i srdce táhlo ke žhavé současnosti a k problémům, které pálily ji samotnou (srov. z hlediska výstavby textu klíčová hodnotící motta k jednotlivým kapitolkám). Zneklidňující pocit, že „s tou interpretací tradice není něco v pořádku“ (s. 6) ji dovedl k velmi liberálním názorům, že s jazykem je vlastně všechno v pořádku, ale v nepořádku je jeho popis, že purismus chorvatštiny je vlastně iluzí, jež s tendencemi v jazyce a s jeho stavem nemá nic společného, a je problémem více jazykovědy než jazyka a jazykové komunikace. Což jí potvrzuje nejen autopsie, ale též podrobná materiálová analýza jazykového poradenství a dalších institucí jazykové kultury (místy již dost deskriptivní). Na problémové uzlové momenty se potom ve své práci zaměřuje, protože právě ty iritují poučené, zainteresované a myslící nositele spisovného jazyka nejvíce a ukazují, jak se mohlo stát, jak purismus dostal chorvatskou jazykovědu do „začarovaného kruhu jalové kroatistiky“ – že tak výrazně ovládl chorvatskou jazykovědu zejména v 90. letech a jaké neblahé důsledky zanechal. Zvolená metoda diskursní analýzy (odborné i široké společenské) je pro takto vytýčený cíl velmi příhodná a autorka ji zvládla velmi dobře.

V závěru své práce potom vyslovuje ortel: purismus jako tradiční výchozí bod popisu chorvatštiny nejen že nedává odpovídající představu o jeho vývoji, ale je kontraproduktivní pro jazykovou identitu, neguje část historické paměti národa, narušuje řečový úzus i vztahy se sousedními jazyky, což vede k rozkolísání jazykového povědomí mluvčích a vzniku jejich negativního vztahu ke spisovnému jazyku. Důsledkem je pak absence pozitivního postoje k jazyku, izolace, narušení rozvoje a emancipace jazyka. Jen hledání východiska zatím zůstává v rovině přání.

V čem bych viděla při posuzování disertační práce M. Vlašicové nevyužitou možnost, je poučení, jež mohlo přinést chorvatsko-české porovnání jazykové kultury, využití české teorie spisovného jazyka a principů a praxe jazykové kultury, a to jak z hlediska tradice purismu a vyrovnávání se s ním, tak i z hlediska současných stanovisek a rozporů právě v návaznosti na získání státní samostatnosti na počátku 20. stol. a významných a hlubokých společenských změn od 90. let 20. stol. Ne že by teorie, s níž ve své práci pracuje nebyla zcela v pořádku (kap. 1, více než 24 stran podrobné analýzy definic, stanovisek a přístupů,

včetně bohatého popisu puristického diskursu chorvatského), ale české inspirace by autorce ukázaly zákonitosti chorvatského vývoje ještě zřetelněji.

Současná česká jazykovědná reflexe odráží konflikt dvou přístupů, které si kladou v jazykové kultuře zcela odlišné cíle. Jeden typ postojů vychází z kulturní tradice a zdůrazňuje SJ jako symbolickou hodnotu v pojetí vycházejícím z pojetí obrozeneckého, které potom bylo akceptováno vlastně celou koncepcí jazykové kultury, v němž je postavení symbolických funkcí vzhledem ke komunikačním výrazně dominantní. Výsledkem jsou intervenční zásahy, jež lze hodnotit retrospektivně jako v podstatě puristické, zejména pokud se změnila situace, motivace změn, postoje společnosti. V retrospektivním pohledu se totiž funkčnost posunů kodifikace může jevit jako ne zcela zřetelná, neboť ji nelze ověřit dobovým stavem úzu a především normy (to by při dostatečně velkém korpusu národního jazyka, v němž by bylo možné na základě časového filtru vybrat relevantní zdroje, které by byl schopny v objektivním průřezu podat obraz úzu, snad bylo do budoucna možné), ale především postojů mluvčích k němu, pokud by statistické údaje korpusové bylo možné opřít o zřetelná vyjádření metajazyková. Jak je patrné, je to postoj společensky i historicky v dané situaci opodstatněný, diskutovat lze o jeho perspektivnosti vzhledem k dynamice celospolečenského kulturního paradigmatu, o reálné opoře v referenční úloze SJ v aktuální jazykové situaci, jakož i o schopnosti jej prosazovat do praxe. Pokud se týče lingvistického hodnocení jevů a určování intervenčních zásahů, pak je v jazykové kultuře zřetelný odklon od principu ústrojnosti (tj. strukturní odůvodněnosti posunu daného jevu v kontextu procesu vývoje a rozvojových tendencí) k principu funkčnosti (tj. sémantické výstižnosti, výrazové úspornosti, slovtvorné a morfologické analogičnosti a pravidelnosti a ztrátě stylové příznakovosti atd.).

Protikladná stanoviska vycházejí z názoru, že důležitější jak pro SJ, tak pro nově etablovaný národní stát je to, jak dokáže SJ plnit své funkce komunikační. Komunikační parametry, které se stávají novým východiskem pro definování také i symbolických hodnot SJ, se vyvíjejí právě vlivem změněných společenských podmínek tempem, které předpokládá (dle tradičních stereotypů) výrazný podíl jazykové intervence. Tato intervence má však respektovat nové podmínky a vycházet primárně právě z komunikačních potřeb národní společnosti, které v současné situaci nelze definovat na úzce národním principu. Podobná reflexe též poukazuje na snižující se vůli po respektování jazykových norem, které „komplikují“ komunikaci (zvyšují náročnost komunikace při nezbytnosti volit a dodržovat idiom a styl, vedou k pocitu diskomfortu v situaci, kdy druhý účastník komunikace neumí nebo nechce přejít na společný kód (idiom, styl), anebo si vůbec neuvědomuje jakoukoli

překážku v komunikaci v podobě nesouladu vyjadřování obou účastníků komunikace. Fungování SJ se poměřuje především s jinými útvary národního jazyka (zejm. s nadnářečnými útvary, ačkoli je nepochybné, že česká situace je v poměru spisovné a obecné češtiny situací homogenně diglosní) a s jinými jazyky, přestože zde je komparace vždy omezena současným stavem jako výsledkem unikátního, neopakovatelného kulturního vývoje. SJ přestává být dominantní hodnotou národní identity apriori, nýbrž je hodnocena jen jako plně funkční prostředek kulturní komunikace samostatného státního národa. Marginalizací symbolických funkcí se dostává na okraj i funkce SJ jako prestižního jazykového útvaru. Nutno přiznat, že v tomto názoru není dostatečně reflektována komunikační úloha češtiny jako stále ještě jediného celonárodního komunikačního prostředku.

Zdroje, argumenty i důsledky obou přístupů v tomto společenském kontextu musí být objektivizovány jako základ pro určení principů jazykové kultury do budoucna. Analýza konkrétních důsledků symbolických funkcí pro dynamiku jazykové situace a rozvoje SJ může být jedním z východisek tohoto procesu. Symbolické a komunikační funkce spisovného jazyka musí být specifikovány a konkretizovány, aby bylo možné řešit otázku principu a cílů intervenčních zásahů do normy, konkrétně adekvátnost selekce založené na tradičních symbolických funkcích nebo na aktuálních komunikačních funkcích (vnějškově viz terminologický spor spisovný / standardní jazyk). S tím je spjata otázka efektivit nástrojů prosazování kodifikace. Sjednocení názorů té části společnosti, která dynamiku vývoje normy posuzuje a formuje kodifikaci a dbá na její dodržování (učitelé, redaktoři, sami autoři textů, jazykovědci, veřejně činné osobnosti aj.)

Kontinuita jazyka nutně implikuje postupnou změnu, která probíhá v jistém časovém úseku, než se změní v normu řečového chování; kontinuita spisovnosti obsahuje změnu/změny kodifikace, která však nastává skokově, a tedy vzhledem k dynamice jazyka ani v ideálním případě nemůže reflektovat reálný stav normy v konkrétním okamžiku, vždy je v ní obsažen stav starší i vývojové tendence. Spisovnost je brána jako konstanta, kodifikace pak jako proměnná. To jsou učebnicové pravdy, na něž je však snadné zapomenout při hodnocení zcela konkrétních kodifikačních zásahů. Kodifikace se však dá sledovat i z obecnějšího hlediska a pak je zřetelné, že má-li být kodifikace úspěšná, musí brát ohled na sociolingvistické okolnosti fungování jazyka. Je nesporné, že základní půdorys kodifikace se měnil, musel se měnit a bude se měnit i nadále. Při jiné příležitosti jsem se pokusila popsat posloupnost posunů v charakteru základních pojmů teorie spisovného jazyka, které posouvají podstatu spisovného jazyka od pojetí funkčního (komunikativního, otevřeného, produktivního) přes formalizované (omezované až uzavírané) např. symbolickými

funkcemi) až po institucionalizované (převážně reproduktivní, vztah funkce a formy je zprostředkován subjektivním faktorem kodifikace – pomíjím zde otázku úplnosti kodifikace), šlo o popis samotného spisovného jazyka, jeho nositelů / uživatelů, sféry jeho užívání, zdrojů jeho normy a motivace k jeho užívání.

Je tedy zřetelné, že každý kodifikační zásah je zakotven v určité jazykové situaci a je tedy přirozené, že se změnou této situace nemusí již vyhovovat, a to aniž by se tato skutečnost jakkoli dotýkala „kvality“, tj. „správnosti“ zásahu samotného v době, kdy byl učiněn. Vždy jde o řešení komplexu otázek: které parametry a vlastnosti SJ je třeba zachovávat: funkční (rozsah užívání / kvalitu užívání, tj. míru úsilí, které musí uživatelé vynaložit na jeho zvládnutí a užívání) nebo formální; které změny má SJ reflektovat: změny ve sféře užívání, v komunikativních potřebách nositelů / uživatelů, v postojoyých hodnotách nositelů / uživatelů; jak jsou stanoveny meze, v jejichž rámci má být zachována stabilita, kdy je účelné přistoupit na změnu vlastností, tedy připustit vznik nové rovnováhy. Jinak řečeno jak a nakolik je třeba reflektovat interakci s vnějším prostředím v rámci jazykové situace: existence SJ v rámci národního jazyka, SJ jako výraz společenských potřeb národního společenství, daný SJ mezi jinými SJ.

V Praze dne 22.6.2010.

Prof. PhDr. Hana Gladkova, CSc.